

Smrt kmotřička v Českém muzeu hudby

LENKA ŠALDOVÁ

Kdo přišel ve dnech 17. 6. 2014 – 11. 10. 2015 do hlavní budovy Českého muzea hudby v Karmelitské ulici, mohl zhlédnout výstavu *Smrt kmotřička* s neobvyklým, nicméně (nejen) podle reakcí návštěvníků silným a závažným námětem. Hned ve vstupní místnosti centrálního výstavního prostoru upoutala pozornost čelní vitrína a na jejím pozadí zvětšená fotografie: tmavé jeviště poseté svíčkami, mezi nimi sedí Smrt ve splývavých šatech, v náručí drží chasníčka, nad ní stojí šumař hrající na housle. Smutné, tíživé? Nikoli, spíše majestátní, vznešené. Tato scéna z opery českého skladatele Rudolfa Karla, která spolu s lidovou pohádkou o kmotřičce smrti dala název celému projektu, předznamenala i záměř autorského týmu. Karlova opera má ostatně podtitul „veselá pohádka života a smrti o třech dějstvích“, ukazuje smrt jako přirozenou část života, a tak přesně odpovídá koncepci výstavního cyklu *SMRT – nevšední výstavní cyklus o životě*, rozprostřeného do delšího časového období a několika budov Národního muzea. V tomto smyslu nabídla *Smrt kmotřička* emotivní procházku uměním s tématem smrti jako vytržení z hektického světa a inspiraci k zastavení a zamyšlení – nad smrtí, ale i nad životem. Návštěvníci přitom měli možnost vidět (a slyšet) jen zlomek děl inspirovaných smrtí nebo vytvořených pod tlakem smrti, děl zobrazujících smrt. A to bylo téma zúženo pouze na české území!

Výstava vznikla v Roce české hudby (2014), dala se tedy vnímat i jako originální pohled na českou hudební historii od 12. století po současnost. Na středověký chorál navazovaly barokní kancionály, např. Božanův *Slavíček rájský* či *Capella regia musicalis* Václava Holana Rovenského, následovaly kramářské písně i skladby Jakuba Jana Ryby. Vystaveny byly vzácné autografy, případně faksimile autografů našich významných klasiků (Vítězslav Novák, Zdeněk Fibich, Ladislav Vycpálek, Josef Bohuslav Foerster, Leoš Janáček, Bohuslav Martinů, Otakar Ostrčil, Karel Kovařovic, Jan Hanuš) včetně Dvořákova *Requiem* (1890) a Sukovy symfonie *Asrael* (1904–1905). Připomenuta byla i tvorba hudebních skladatelů současných: opera Aleše Březiny *Zítřka se bude...* o procesu s Miladou Horákovou či *Válka s mloky* Vladimíra Franze – operní apokalyptická vize konce civilizace, která (slovy autora) „příliš z pohodlně a ztratila schopnost sebereflexe a obrany“. Z jiných žánrů, nezařaditelných pod hlavičku tzv. vážné hudby, čerpaly především hudební ukázky ve sluchátkách, kde si mohl každý vybrat např. mezi písničkami Karla Kryla, Jarka Nohavici, Čechomorů, Radůzy, The Plastic People of the Universe, Jiřího Suchého... V exponátech byl svět populární hudby nejvýrazněji zastoupen soškou Ceny Anděl, kterou za *Soundtrack ke konci světa* získala kladenská kapela Zrní v roce 2012. Různé pohledy na život a smrt, různé hudební styly... Ačkoliv hudba samozřejmě výstavě dominovala (jak jinak v hudebním muzeu!), nezapomnělo se ani na literaturu, divadlo, film, výtvarné umění a tanec.

V uměleckých dílech se odráží nejen autorova individualita, ale také dobové filozofické a náboženské názory na smrt. Vzhledem k jejich množství a zároveň k dispozici výstavního „sálu“ (bývalé postranní lodi kostela) vybraly autorky výstavy díla typická pro určitá období a na nich toto myšlenkové zázemí prezentovaly. Pozdně středověká disputace Jana za Žatce tak mj. vyjadřuje vědomí pomíjivosti lidského života: všechno pozemské snažení a lpění na bohatství je marnost nad marnost tváří v tvář neodvratné smrti. „Více než pozemských statků važ si čistého svědomí,“ nabádá Smrt Oráče. Disputace se dočkala mnoha opisů a tištěných vydání (vystaveno bylo faksimile bamberského vydání z roku 1460) a inspiruje dodnes. Trpělivější návštěvníci výstavy si mohli prožít a vychutnat ukázky z moderních adaptací *Oráče a Smrti*, konkrétně dramtizace od Dušana R. Pařízka a z opery Emila Viklického. A odtud se šlo chronologicky dál, do baroka s jeho heslem *memento mori*, ke kostnicím a pohřebním bratrstvům.

Naopak některá témata se ukázala jako nadčasová, vhodná pro vzájemné odkazování a zarámování jednotlivých dílčích „zastavení“. Takovým tématem byly např. tzv. „tance mrtvých“ (*dance macabre*), zachycené v mnoha knižních ilustracích počínaje biblí z roku 1441 a Melantrichovým vydáním knihy Erasma Rotterdamského o přípravě na smrt, doprovobené dřevorezy Hanse Holbeina ml. (1563), dále připomenuté v nástěnných malbách z Kuku nebo publikované jako cyklus mědirytin Šporkova „dvorního“ rytce Michaela Jindřicha Rentze v pojednání *Geistliche Todts-Gedancken* (1753). Současné pojetí „tance smrti“ – alespoň v krátké video ukázce – zastoupila tanečnice a performerka Antonie Svobodová.

Tak široce pojatý výběr exponátů, jakým disponovala *Smrt kmotřička*, se samozřejmě neomezil pouze na fondy Českého muzea hudby. Zapojilo se několik dalších muzejních složek a oddělení, zejména Knihovna Národního muzea, jiné pražské i mimopražské instituce a soukromníci, mezi nimi Olbram Zoubek, Pavel Reisenauer a Kamila Skopová. Např. na samostatné kapitole výstavy zachycující dobu válek a epidemií, kdy jako by se smrt vymkla z přirozeného řádu věcí a kosila tisíce lidí na potkání, se výrazně podílel Památník Tereziín zapůjčením kolážovaných fotografií Jiřího Anderleho, ilustrací Milady Marešové a především kreseb tereziínských autorů Bedřicha Fritty, Leo Haase, Otto Ungara ad. Vůbec poprvé byly vystaveny kresby Josefa Čapka z koncentračního tábora Buchenwald – výmluvné žánrové obrázky na malých útržcích papíru. Umění odrážející bezprostřední, hmatatelnou přítomnost smrti, strach, hrůzu, bolest. A zároveň umění jako způsob přežití...

Některé zápisy v pamětní knize svědčí o tom, že se výstava dotkla návštěvníků opravdu osobně, tak jak si tvůrci tohoto projektu také přáli. Pokud někdo odcházel s pocitem „návratu k sobě“ nebo vyrovnání, pak nás to těšilo dvojnásob. A nezáleží na tom, zda ho k zamyšlení vedla sugestivní hudba Miloslava Kabeláče, vitrína věnovaná tvorbě Josefa Váchala, varhanní improvizace Jaroslava Tůmy, naprosto originální exponáty k tématu requiem, pašijí, nebo např. cyklus kreseb s názvem *Doteky smrti*, který přímo pro výstavu vytvořila Martina Špínková, spoluzakladatelka Domácího hospice Cesta domů.

Ostatně jako cesta byla díky architektonicko-grafickému řešení pojata i *Smrt kmotřička*: provázely nás všudypřítomné velkoformátové černobílé fotografie stromů, alejí – a pokud hřbitovů, tak posetých rozkvetlými květinami... Bílá textilie a světlo navíc evokovaly pocit

„tunelu“ vedoucího – kam vlastně? Zejména mladší generace ocenila počítačové animace, které pracovaly s grafickými předlohami starými i několik set let. V předposlední místnosti se atmosféra trochu odlehčila (mimo jiné i díky televizním ukázkám), návštěvníci se tu setkali s mnohými fiktivními postavami z literatury a divadla 19. a 20. století: vrahy, sebevrahy i obyčejnými lidmi, skrze jejichž příběhy spisovatelé vyjadřovali svůj vztah k životu a smrti – strach ze smrti i fascinaci smrtí, touhu zastavit čas i pochopení přirozeného chodu světa. Kdo by neznal Máchův *Máj*, Bezručovu *Maryčku Magdonovu*, Čapkovu *Věc Makropulos* nebo Smetanova *Dalibora*... Za knihovničkou s volně přístupnými knihami a s možností posedět si nad jejich stránkami se již otvíral poslední prostor, opět určený především pro zastavení a meditaci. Pokud k nim neinspirovaly verše českých básníků na dvou velkých stěnách, pak to byly nepřehlédnutelné exponáty: originální náhrobky zapůjčené od Správy pražských hřbitovů, totiž tzv. *Svatá holčička* a dílo Františka Bílka – sochařská výzdoba z hrobky rodiny Nečasových. Díky vstřícnosti Správy pražských hřbitovů se uskutečnily i čtyři unikátní koncerty ve hřbitovních kaplích. Z dalších doprovodných programů se těšil návštěvnosti dramaturgicky objevný koncert souboru Ritornello, zvláštní atmosféru měly pravidelné noční prohlídky výstavy i komentované prohlídky některých pražských hřbitovů.

Přes veškerou závažnost a tíhu tématu bylo poselství *Smrti kmotřičky* pozitivní: Parafrázujeme-li slova Emilie Marty, hlavní postavy z Čapkovy (Janáčkovy) *Věci Makropulos*, má pro nás vše smysl právě proto, že je náš „vezdejší“ život konečný.

Hlavní autorka: Dagmar Štefancová
Další autorky: Taťána Součková, Lenka Šaldová
Komisařka výstavy: Lenka Šaldová
Odborná spolupráce: Peter Balog, Hanuš Jordan, Pavel Muchka
Scénografie výstavy: Studio FAM – Miloslav Čejka, Vojtěch Lstibůrek
Grafika: Pavel Beneš, s využitím fotografií Martina Steckera
Animace, prezentace: Pavel Cápál, Pavel Ševčík

Pamětní zápis Rudolfa Karla Josefu Sukovi s citátem z opery *Smrt kmotřička* / Card written by Rudolf Karel to Josef Suk with a quote from the opera *Godmother Death*

Před rokem 1935 / Before 1935

NM-ČMH-HHO S 184/2341

Godmother Death at the Czech Museum of Music

LENKA ŠALDOVÁ

Those who came to the main building of the Czech Museum of Music on the street Karmelitská between 17 June 2014 and 11 October 2015 were able to see the exhibition *Godmother Death* with its unusual, yet judging by (among other things) the reactions of visitors, powerful and weighty subject matter. In the very first room of the central exhibition space, one's attention is drawn to a display case with an enlarged photograph in the background: a dark stage strewn with candles, in the midst of which sits Death in a flowing gown, holding a youth in his grasp, and standing above Death is a musician playing the violin. Sad? Depressing? No, not at all; instead, it is majestic, sublime. It was from this scene from the opera by the Czech composer Rudolf Karel together with the folktale about Godmother Death that the whole project took its name. The scene also introduced the intentions of the team of authors. Incidentally, Karel's opera is subtitled "Fairy-tale Comedy of Life and Death in Three Acts", and it depicts death as a natural part of life, thus corresponding precisely to the concept for the exhibition series *DEATH – an exceptional exhibition about life*, which is being presented over a long period of time and at several buildings of the National Museum. In that sense, *Godmother Death* offered an emotional journey through the arts on the topic of death as an escape from the hectic world and as inspiration to stop and contemplate – about death, but also about life. At the same time, visitors had the opportunity to see (and hear) just a fraction of the works inspired by, created under the threat of, or depicting death. And the topic was narrowed down even further to include only works of Czech provenience!

The exhibition was created during the Year of Czech Music (2014), so one could understand it as an original look at Czech music history from the 12th century down to the present. Following Medieval chant, there were Baroque hymnbooks, such as Božan's *Slavíček rájský* (The Nightingale of Paradise) or *Capella regia musicalis* by Václav Holan Rovenský, followed by broadside ballads and compositions by Jakub Jan Ryba. The exhibition displayed rare originals or facsimiles of autograph manuscripts of works by great Czech composers (Vítězslav Novák, Zdeněk Fibich, Ladislav Vycpálek, Josef Bohuslav Foerster, Leoš Janáček, Bohuslav Martinů, Otakar Ostrčil, Karel Kovařovic, Jan Hanuš) including Dvořák's *Requiem* (1890) and Suk's symphony *Asrael* (1904–1905). The works of contemporary composers were also represented: Aleš Březina's opera *Zítřka se bude...* (Tomorrow There Will Be...) about the trial of Milada Horáková, and Vladimír Franz's *Válka s mloky* (War with the Newts) – an operatic apocalyptic vision of the end of a civilization that (in the author's words) "has become too comfortable and has lost its capacity for self-reflection and self-defense". From other genres that cannot be classified in the category of "classical" music, musical samples were offered mostly using headphones, so everyone

could choose from among songs by such artists as Karel Kryl, Jarek Nohavica, Čechomor, Radůza, The Plastic People of the Universe, and Jiří Suchý. The world of popular music was most prominently represented in the exhibits by the Angel Award statuette won in 2012 by the Kladno band Zrní for its album *Soundtrack ke konci světa* (Soundtrack for the End of the World). Various perspectives on life and death, various musical styles... Music dominated the exhibition, of course (what else would one expect at a music museum!), but literature, theatre, film, the visual arts, and dance were not forgotten, either.

The works of art reflect not only their authors' individuality, but also their philosophical or religious opinions about death. In view of the number of works and the availability of exhibition space in the "hall" (the aisles of a former church), the authors of the exhibition chose works that were typical for a particular period, using them to present its intellectual background. The late-Medieval disputation of Johannes von Saaz expresses, among other things, awareness of the transience of human life: all worldly pursuits and the love of wealth are vanity of vanities when confronted with inescapable death. *Death and the Ploughman* tells us to "Value a clean conscience above earthly riches." His disputation was copied and published in printed editions many times (a facsimile of the Bamberg edition of 1460 was put on display), and it remains a source of inspiration to this day. The exhibition's more patient visitors were able to experience and enjoy excerpts from modern adaptations of *Death and the Ploughman* from a dramatization by Dušan R. Pařízek and from Emil Viklický's opera. From there, the exhibition continued chronologically into the Baroque era with its motto *memento mori* and its ossuaries and burial fraternities.

On the other hand, some topics proved to be timeless, suitable for cross-references between and framing of the individual "stations". One such topic, for example, was the "dance of death" (*dance macabre*) depicted in many book illustrations, beginning with a Bible from 1441 and Melantrich's edition of a book by Erasmus of Rotterdam about preparation for death, illustrated with woodcuts by Hans Holbein, Jr. (1563), and also commemorated in wall paintings from Kuks or published as a series of copperplate engravings by Špork's court engraver Michael Jindřich Rentz in the treatise *Geistliche Todts-Gedancken* (1753). The dancer and performance artist Antonie Svobodová appeared – at least in a brief video excerpt – with a contemporary concept of the "Dance of Death".

Naturally, a collection of exhibits as broad as that found at *Godmother Death* would not be limited just to the collection of the Czech Museum of Music. Several other museum departments joined in, including in particular the National Museum Library, along with institutions from Prague and elsewhere and some private individuals such as Olbram Zoubek, Pavel Reisenauer, and Kamila Skopová. For example, separate chapters of the exhibition depict periods of warfare and epidemics, when death seemingly came unhinged from the natural order of things and began striking down people on sight by the thousands; the Terezín Memorial made a significant contribution by lending the exhibition photographic collages by Jiří Anderle, illustrations by Milada Marešová, and above all, drawings by Terezín artists including Bedřich Fritta, Leo Haas, and Otto Ungar. Drawings by Josef Čapek from the Buchenwald concentration camp were exhibited for the very first time – expressive genre pictures on little strips of paper. Art reflecting the immediate,

tangible presence of death, fears, horror, pain. And at the same time, art as a way of surviving...

Some of the entries in the visitors' book are indicative of how truly personally the exhibition touched the visitors, just as the creators of this project had intended. And whenever someone came away with a feeling of having "returned to themselves" or of having come to terms with death, we were doubly pleased. And it doesn't matter whether people were led to meditation by the evocative music of Miloslav Kabeláč, the display case dedicated to the works of Josef Váchal, organ improvisations by Jaroslav Tůma, absolutely original exhibits on the theme of Requiem Masses, the Passion, or, for example, a series of drawings titled *Touches of Death* created especially for the exhibition by Martina Špinková, the cofounder of Cesta domů (The Homecoming), an in-home hospice care provider.

Thanks to its architectural and graphic design, *Godmother Death* was likewise conceived as a journey: we are accompanied by ubiquitous large-format black-and-white photographs of trees and tree-lined avenues – and when graveyards are seen, they are covered with blooming flowers... In addition, white fabric and light evoked the feeling of a "tunnel" leading – where, actually? The younger generation in particular appreciated the computer animations working with graphic images as much as several hundred years old. In the next to last room, the mood became a bit lighter (thanks, in part, to excerpts from television programs). There, visitors encountered many fictional characters from the literature and theatre of the 19th and 20th centuries: the murderers, the suicidal, and the ordinary people through whose stories the writers have expressed their attitudes towards life and death – fear of death and fascination with it, the desire to make time stand still, and an understanding of the natural ways of this world. Perhaps every Czech person is familiar with Mácha's *Máj* (May – an epic poem), Bezruč's *Maryčka Magdonova* (a poor girl in a tragic poem), Čapek's *Věc Makropulos* (The Makropulos Affair), or Smetana's *Dalibor*... Opening up just past a little bookshelf with freely accessible books and the possibility of sitting down and browsing through their pages, the last space was again intended primarily as a place to stop and meditate. And if the verses of Czech poets on the two large walls did not provide inspiration for meditation, the conspicuous exhibits certainly did: original tombstones lent by the Prague Cemetery Administration, such as the "Holy Girl" and a work by František Bílek – a decorative sculpture from the Nečas family tomb. Thanks to the cooperativeness of the Prague Cemetery Administration, four unique concerts were held in the funeral chapels. Among the other auxiliary programmes, the dramaturgically innovative concert of the ensemble Ritornello was well attended, and the regular nighttime tours of the exhibition and the guided tours of some of Prague's cemeteries had a special atmosphere.

Despite all of the theme's seriousness and weight, the message of *Godmother Death* was positive: to paraphrase the words of Emilia Marty, the main character in Čapek's (Janáček's) *Věc Makropulos* (The Makropulos Affair), everything has meaning for us for the very reason that our life in this world is finite.

Main author: Dagmar Štefancová

Other authors: Taťána Součková, Lenka Šaldová

Exhibition commissioner: Lenka Šaldová

Expert consultants: Peter Balog, Hanuš Jordan, Pavel Muchka

Scenography of the exhibition: Studio FAM – Miloslav Čejka, Vojtěch Lstibůrek

Graphics: Pavel Beneš, with the use of photography by Martin Stecker

Animation, presentation: Pavel Cápál, Pavel Ševčík

Ukázka podkresu velkoplošných tapet – fotografie Martina Steckera / **Sample underdrawing for large-scale wallpaper** – photograph by Martin Stecker

Výstava *Smrt kmotřička* – vstupní místnost se zrcadly navozovala tajemnou atmosféru /
The exhibition *Godmother Death* – the entrance hall with mirrors created a mysterious atmosphere
© NM, Jiří Kunovský

Pohled do výstavního prostoru, věnovaného smrti – inspiraci umění v dobách válečných a totalitního útlaku /
View of the exhibition space dedicated to death – inspiration of the arts during times of war and totalitarian repression
© NM

**Pohled do výstavního prostoru /
View into the exhibition space**

© NM, Jiří Kunovský

**Závěr výstavy, v pozadí originální náhrobek tzv.
„Svaté holčičky“ a plastiky od Františka Bílka /
Conclusion of the Exhibition, in the background
the original gravestone known as the “Holy Girl”
and a sculpture by František Bílek**

© NM

**Loutky připravené k aranžování ve dvoraně ČMH / Puppets prepared and arranged for an exhibit in the hall
of the Czech Museum of Music**

Marionety, se kterými hráli lidoví loutkáři Bohumil Habich (Smrtka) a Jindřich Kopecký (chlapec), 1. polovina 20. století / Marionettes used by the folk puppeteers Bohumil Habich (Death) and Jindřich Kopecký (a boy), first half of the 20th century

Divadelní oddělení Historického muzea NM / National Museum – The Theatre Department of the Historical Museum, H6D-5114, H6D-5127

© NM